

דף לז

הערות ובאורים בפשט

'אלה החקים — אלו המדרשות' — לפי שאינם מפורשים אלא מרומזים. (תוס' הרא"ש. בספר אילת השחר העיר שלא באר למה נקראו 'חוק'. וכתב המהרש"א רמז לדבר: 'רחוק מרשעים ישועה כי חקיך לא דרשו', כי החוק שאין בו טעם מפורש, צריך יותר דרישה. בזה מובנת דרשת רז"ל 'אם בחקתי תלכו' — שתהיו עמלים בתורה. שהחוק מצריך יותר עמל ודרישה. וממילא גם נחקק יותר בלבו של אדם).

'צא ולמד ממה שאמור בענין אבד תאבדון את כל המקמות אשר עבדו שם וגו' מה עבודת כוכבים מיוחדת שהיא חובת הגוף ונוהגת בין בארץ בין בחו"ל...' — הקשה הריטב"א בשם הרמב"ן, הרי לא נאמר בפרשה זו איסור עבודת כוכבים אלא החיוב לאבדה בלבד, והרי חיוב זה אכן אינו נוהג אלא בארץ ישראל בלבד? ותירץ שהכוונה כאן להמשך הפרשה, העוסקת באיסור במות. עיין שם.

ואמנם, הרמב"ם פסק (עכו"ם ז, א) שמצות איבוד עבודה-זרה נוהגת גם בחוצה לארץ, אלא שבארץ ישראל 'מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה מכל ארצנו, אבל בחו"ל אין אנו מצווין לרדוף אחריה...!'

ואפשר שמדברי הגמרא כאן הוציא הרמב"ם את דינו, מכח קושית הרמב"ן. (ברכת אברהם. יש לציין שהרמב"ם עצמו כתב בספר המצוות (עשה קפה) שמקורו מן הספרי. וע"ע בשו"ת שואל ומשיב קמא ח"א רב; אור משה (לרי"ח סופר) — לו).

'איבעיא להו, ר"א לקולא פליג או לחומרא פליג...' — הסיבה שרצו לדחוק ולפרש דברי ר' אליעזר לקולא [ברוב המקומות רבי אליעזר מחמיר כשיטת בית שמאי שנמנה עליהם, כידוע] — משום שלהלן (לט) מובאת ברייתא שלר' אליעזר ערלה אינה נוהגת בחו"ל, והקשו שם מאי 'אף', ואמרו 'תני ר' אליעזר אומר חדש' ולא 'אף החדש'. ומשום כך רצינו לפרש כאן דבריו לקולא, כדי שלא נצטרך לשנות הגירסה במשנה. (הרד"ל)

(ע"ב) 'האי תנא דברי ר' ישמעאל מפיך מאידך תנא דבי ר' ישמעאל, דתנא דבי ר"י הואיל ונאמרו ביאות בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהן לאחר ירושה וישיבה, אף כל לאחר ירושה וישיבה' — נחלקו, כשכתוב 'ביאה' ללא 'ירושה וישיבה' האם הכוונה מיד בבואם או רק לאחר שכבשו וחלקו.

ויש לברר לענין מה נחלקו; אם לענין חדש ונסכים — הלא כתוב ביאה ומושבות, ולדעת שניהם לא נתחייבו אלא אחר ירושה וישיבה; במלך וביכורים — גם כן כתוב בהדיא ירושה וישיבה; בחלה כתיב בבאכם — מיד משמע, כדלהלן; תפילין ופטר חמור — לכולי עלמא נתחייבו עוד קודם, מפני שחובות הגוף הן?

אלא נחלקו לענין פסח; לדעת התנא הראשון נתחייבו בו מיד מן הדין, ולאידך תנא — רק לאחר ירושה וישיבה, ופסח שעשו בשנה השנית ובגלגל — הוראת שעה היה. עוד נפקא מינה — לענין

ערלה שכתוב בה 'ביאה'; האם נתחייבו בה מיד בכניסתם או רק לאחר ירושה וישיבה דוקא. וצריך עיון, להך תנא דבי ר"י ש'ביאה' לחוד משמע לאחר ירושה וישיבה, 'מושבות' הכתובות בחדש ובנסכים למה ליי? (חזון איש כאן ולהלן לה. וע"ע במש"כ שם להלן לט).

'סלקא דעתך אמינא הואיל ובענינא דמועדות כתיבא, תיבעי קידוש כי מועדות, קמ"ל' — פרש רש"י: קידוש בית דין, שאינו נוהג אלא ביהודה. אין הכוונה ללמוד שהשבת נוהגת בכל מקום ולא רק במקום בית דין — שזה אי אפשר, שהרי מועדות עצמן הטעונות קידוש בית דין הינן בכל מקום, אלא בא הכתוב לומר שאין השבת טעונה קידוש בב"ד, אלא נוהגת ללא קידוש מוקדם של בית דין. (חדושי הגר"ר בענגיס ח"א ל, ג).

אפשר לפרש על פי דברי הרמב"ן (בפ' יתרו) על הפסוק 'זכור... לקדשו' — שקידוש זה הוא כקידוש החודש או קידוש היובל, בהם בית דין מקדשים באמירת 'מקודש'. [ודוגמא לדבר: מצות קידוש בכור בהמה, הגם שקדוש מלידה]. וא"כ סלקא דעתין שאותו 'קידוש' של שבת האמור בתורה, נעשה על ידי בית דין, קמ"ל שמצות הקידוש נאמרה לכל יחיד ויחיד בכל המושבות ואינה במקום הועד בלבד.

ולפי"ז מיושבת קושית החזו"א, לדעת הסובר חודש שלא נראה בזמנו, אין צריך קידוש שכבר קדשוהו שמים, למה לי מיעוט לשבת, הלא מקודשת ועומדת כבר. וי"ל דסד"א שזוהי מצות 'לקדשו', כאמור.

'מושב דכתב רחמנא גבי מצה ומרור למה ליי? איצטריך, סד"א הואיל וכתב על מצות ומררים יאכלהו, בזמן דאיכא פסח אין בזמן דליכא פסח לא, קמ"ל' — 'מרור' — לאו דוקא, כי אכן לפי האמת אינו נוהג מן התורה אלא בזמן דאיכא פסח. (רמב"ן וריטב"א. ויש לדייק מרש"י ותוס' של"ג 'מרור').

ציונים וראשי פרקים לעיון

'אף החדש' — מחלוקת תנאים היא, האם החדש אסור בחוצה לארץ (ע"ע בברייתא בגמרא, ובמנחות פד.), וכן סתמה המשנה בערלה (ספ"ג), אם לאו. ונחלקו הראשונים כיצד ההלכה; הרמב"ם והרי"ף והרא"ש פסקו שאסור מן התורה גם בחו"ל. יש שכתבו שהדבר ספק אם אסור מן התורה בחו"ל (לפי שסתם במסכת זו ומחלוקת במסכת אחרת, ואין סדר למשנה). ויש שכתבו שחדש בחו"ל — מדרבנן. ויש אומרים שגם מדרבנן אין איסור אלא במקומות הסמוכים לארץ ישראל, כדין מעשרות שגזרו שם.

וכתבו כמה פוסקים שהעולם נהגו להקל באיסור 'חדש' בחוצה לארץ, והסברים שונים נתנו בדבר. (ראה בפירוט במצוין באנצ. תלמודית ערך 'חדש' — עמ' תרכז-ט. וע"ע בספר דברי יחזקאל מא; שו"ת אור לציון יו"ד טו; ביצחק יקרא ח"א מט).

כמו כן נחלקו על תבואה חדשה השייכת לנכרי, האם אסורה. והב"ח (יו"ד רצג) לימד זכות על מנהג העולם, לפי שסומכים על אותם פוסקים שאין איסור זה נוהג בשל נכרים (ודלא כהתוס', ועוד). ובבאור הגר"א כתב על דברי הב"ח שכבר הכו על קדקדו כל האחרונים, ושגגה יצאה מתחת ידו. ואמנם, הב"ח בסוף דבריו הביא מכמה ראשונים להתיר בצירוף שתי הסיבות יחדיו: בשל נכרי ובחוצה-לארץ. והדברים טעונים באור.

הגר"ש פישר שליט"א בספרו בית ישי (ח. נתיב חדש בענין חדש) באר זאת, על פי מה שהאריך לבסס ששני פנים יש לאיסור חדש: צד של מצוה ממצוות התלויות בארץ וצד של הלכות קדשים, שהרי איסור חדש שייך ותלוי למצוות הקרבת קרבן העומר. וסוברים אותם ראשונים, שבחול"ל, כיון שאין נוגה שם מצוות התלויות בארץ, ואין לבוא שם אלא מצד מצוות קרבן העומר, לכן קציר נכרי מותר שם. ואמנם אין כן שיטת הרי"ף והרמב"ם שפסקו כרבי אליעזר, שחדש אסור בחול"ל כערלה וככלאים, היינו, שגם מצד 'הלכות זרעים' נוגהת היא בכל מקום. (ושיטתם מבוארת מן ירושלמי).

'היינו דכתיב ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח, ממחרת הפסח אכול מעיקרא לא אכול, אלמא אקרוי עומר והדר אכול' — מפשטות דברי הגמרא כאן נראה שממחרת הפסח הוא יום ט"ז בניסן, למחרת יום חג הפסח (וכ"כ רש"י ר"ה יג וביהושע שם. וכ"כ הרמב"ם הל' תמידין ומוספין ז,יא). וכבר הקשה רבי אברהם אבן עזרא מהכתוב ממחרת הפסח יצאו בני ישראל שהכוונה היא למחרת יום שחיתת הפסח. וכתבו התוס' בשם ר"ת לחלק את הפסוק, ולפרשו כך: ויאכלו מעבור הארץ כלומר, מהתבואה הישנה ממחרת הפסח (= ט"ז) — מצות. ואילו וקלוי כלומר, מן החדש אכלו בעצם היום הזה. (וע' רד"ק יהושע שם, ומאירי ר"ה שם).

ור"י כתב שלשון תורה לחוד ולשון נביאים לחוד ולשון חכמים לחוד, ולכן משמעות 'מחרת הפסח' משתנה בין הכתוב בתורה לכתוב בנביא. וכבר נחלקו בדבר בירושלמי, אם 'ממחרת הפסח' האמור כאן, ט"ו בניסן הוא או ט"ז בניסן. (ע' בחדושי הריטב"א).

פירוש מחודש כתב רבי פנחס הלוי איש הורביץ (ע' בספר המקנה; פנים יפות — בראשית ט ושמות יא. וכן כיוון לתירוץ זה בספר אמת ליעקב), על פי מה שהוכיח שזוה שאנו נוקטים שהיום הולך אחר הלילה, לא נתחדש אלא במתן תורה, אבל קודם לכן, היה הלילה מתייחס ליום שלפניו — יום ולילה לא ישבתו. לפיכך אין סתירה בין הפסוקים, שבכל מקום 'פסח' מובנו זמן אכילת הפסח [כי עיקרו של הקרבן לא בא אלא לאכילה], היינו, ליל ט"ו בניסן, אלא כשמדובר על יציאת מצרים, קודם מתן תורה, הרי ליל ט"ו שייך ליום י"ד, ולכן יום ט"ו הוא 'ממחרת הפסח', ואילו בספר יהושע שמסופר על הזמן שלאחר מתן תורה, יום ט"ז הוא הנקרא 'ממחרת הפסח'. (ע' בכל זה ועוד בספר המועדים בהלכה לגרש"י זיין — פסח, א. וע"ע חזון עובדיה א).

ואין להקשות מהסוגיא ריש ברכות דילפינן מברייתו של עולם דברי שא חשוכא והדר נהורא [ומכאן השיבו על פירוש רשב"ם עה"פ 'יהי ערב ויהי בקר'] — כי אמנם כתבה כן התורה, ערב תחילה ואח"כ בוקר, ללמדנו זאת, אבל עד שלא ניתנה תורה לא שמענו חידוש זה.

דף לח

הערות ובאורים בפשט

זכי ארבעים שנה אכלו, והלא ארבעים שנה חסר שלשים יום אכלו' — ואם תאמר, הלא אפילו מקצת מן השנה נחשב כשנה, ומדוע לפרש ארבעים שנה תמימות דוקא? יש לומר, על כרחך לפרש ארבעים שנה מיום ליום, שאם לא כן היה צריך לומר 'ארבעים ואחת', שהרי בניסן יצאו ממצרים

דף לו (לה)

- עב. א. אלו מצוות נוהגות בארץ ואלו נוהגות בין בארץ בין בחוצה לארץ?
ב. אלו מצוות לא נהגו אלא לאחר חלוקת הארץ וישיבתה ואלו נהגו מיד בכניסתם לארץ?
ג. לשונות 'ביאה לארץ' ו'מושבות' שנאמרו במצוות השונות — מה הם באים ללמדנו?
ד. נסכי הקרבנות — האם קרבו במדבר? והאם קרבו בבמת יחיד?
- א. כל מצוה שהיא חובת הגוף — נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ (אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות... כל הימים אשר אתם חיים על האדמה). חובת קרקע — אינה נוהגת אלא בארץ. (אלה החקים... בארץ אשר נתן ה' אלקי אבותיך לך לרשתה).
ישנן מצוות שלא נצטוו ישראל עליהן אלא לאחר כניסתם לארץ ורק בזמן שהם יושבים בה, ואף על פי כן כאשר הם נוהגות, נוהגות בכל מקום; השמטת כספים ושילוח עבדים. (אבל חזרת הקרקעות ביובל אינה נוהגת אלא בארץ, כאשר חובת קרקע).
העמדת מלך, הכרתת זרע עמלק, ובניית בית הבחירה — נצטוו ישראל עליהן בכניסתם לארץ.
יש אומרים שחיוב איבוד עבודת כוכבים, לעקרה ולשרשה, לא נאמר אלא בארץ. ויש אומרים שמצוות איבוד נוהגת בכל מקום, אבל המצוה לרדוף אחריה עד שנאבדנה, אינה אמורה אלא בארץ. (ערמב"ם עכו"ם ז, א; ריטב"א כאן).
הערלה והכלאים (= כלאי הכרם), אף על פי שהן חובות הקרקע ולא נצטוו עליהן ישראל במדבר, נוהגות אף בחוצה לארץ; יש אומרים מדין תורה (רבי שמעון. לה:). ויש אומרים מהלכה או מדברי סופרים, וכדלהלן.
ולדברי רבי אליעזר (וכן היא סתם מתניתין בערלה. וכן דעת רבי שמעון — להלן לה: וברש"י), אף איסור חדש נוהג בכל מקום. ואילו סתם מתניתין דידן חולקת, והיא דעת רבי ישמעאל (וכן רבי אלעזר ברבי שמעון), שאינו נוהג אלא בארץ.
א. נחלקו הראשונים להלכה, האם חדש אסור בחו"ל מהתורה [בודאי או מספק] או מדרבנן. או אינו אסור אלא במקומות הסמוכים לארץ ישראל, מגזרת חכמים.
ב. תרומות ומעשרות, גזרו חכמים אף בעיירות הסמוכות לארץ ישראל. ובחלה גזרו בכל מקום, (מפני שהיא דומה קצת לחובת הגוף, שהרי החיוב בא על ידי גלגול העיסה. עפ"י תוס').
- ב. העמדת מלך ומצוות ביכורים אינן נוהגות אלא לאחר ירושה וישיבה, ככתוב. וכן מצוות שמיטה (קרקע וכספים) ויובל, תרומות ומעשרות (כדלהלן מ:).
לתנא דבי רבי ישמעאל, אף נסכים של קרבן יחיד לא נהגו אלא לאחר ירושה וישיבה [ואף זה רק בבמת ציבור, כלומר משבאו לשילה, אבל בבמת יחיד לא קרבו נסכים כלל]. ורבי עקיבא חולק וסובר קרבו נסכים בבמת יחיד משעה שנכנסו לארץ, עוד בטרם חלוקה וישיבה. [ואף במדבר קרבו לדעתו בבמת ציבור, כדלהלן].
איסור אכילת חדש — לדברי רבי ישמעאל, אינו נוהג אלא לאחר ירושה וישיבה (שהרי כתוב בו ביאה ומושבות). ולרבי אליעזר — נוהג בכל מקום כאמור.
קרבן פסח (שנאמר בו 'ביאה' אבל לא 'מושב') — תלוי הדבר במחלוקת שני התנאים בדעת רבי

ישמעאל, האם דינו רק לאחר ירושה וישיבה (והפסח שעשו בשנה השנית לצאתם ממצרים ובגלגל — הוראת שעה היה), או חיובו מן הדין מיד בכניסתם לארץ. וכן מצות ערלה, נראה שתלויה במחלוקת זו, האם נהגה מיד או רק לאחר ירושה וישיבה. (עפ"י חזון איש). מצות חלה נוהגת מיד בכניסתם לארץ. (בבאבם אל הארץ).

ג. לפי תנא אחד דבי רבי ישמעאל, כל מקום שנאמר בתורה לשון ביאה, אינו אלא לאחר ירושה וישיבה. (לפי שנאמר בתורה ביאות סתם ופרט לך הכתוב באחת מהן, (במלך. רש"י) לאחר ירושה וישיבה, אף כל לאחר ירושה וישיבה).

ולתנא אחר בדעת רבי ישמעאל, כל מקום שנאמר ביאה ומושב אינו אלא לאחר ירושה וישיבה, כגון נסכים, אבל ביאה לבד או מושב לבד — לא.

ולרבי עקיבא, אף במקום שנאמר ביאה ומושב (כגון נסכים) קודם ירושה וישיבה משמע. ולדברי רבי אליעזר, 'מושב' משמע בכל מקום שאתם יושבים, לרבות חצה לארץ. ולדברי הכל יש מחובות הגוף שכתוב בהן 'מושב' כדי ללמד שהן נוהגות בכל מקום ובכל זמן; שבת [שלא נאמר שצריכה קידוש בית דין, כמועדות], חלב ודם [שלא נאמר שאינם נוהגים אלא בזמן שיש קרבנות, הואיל ובענין הקרבנות הם כתובים], מצה [שלא נאמר שאינה נוהגת אלא בזמן שהפסח קרב]. וכן 'ביאה' נאמרה בתפלין ובפטר חמור לומר, עשה מצוה זו שבשבילה תיכנס לארץ.

ד. לדברי רבי ישמעאל לא קרבו נסכים במדבר (מלבד בקרבנות ציבור במשכן, ככתוב במילואים. רש"י. ועתוס' זבחים ק"א.) אלא לאחר ירושה וישיבה (כי תבאו אל ארץ מושבתים...), ולדברי רבי עקיבא קרבו (אף בקרבנות היחיד).

בבמת יחיד — לרבי ישמעאל לא קרבו נסכים (... אשר אני נתן לכם — בבמה הנוהגת בכולכם). ולרבי עקיבא קרבו (כי תבאו אל ארץ מושבתים... וכן דעת חכמים בברייתא, וכן סובר רבי אלעזר, לדברי רב פפא. זבחים ק"א).

דף לח

עג. א. כמה זמן ירד המן לבני ישראל במדבר, וכמה זמן אכלוהו?

ב. מנין שבשבעה באדר מת משה ובשבעה באדר נולד?

א. המן ירד לישראל במדבר ארבעים שנה חסר חמשים ותשעה יום; מט"ז באייר בשנה הראשונה לצאתם ממצרים (ויסעו מאילם... בחמשה עשר יום לחדש השני לצאתם מארץ מצרים... ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים... ובבקר היתה שכבת הטל סביב למחנה, ותעל שכבת הטל... מן הוא), עד שבעה באדר בשנת הארבעים. והיו מסתפקים ממה שבכליהם עד ט"ז בניסן. (ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד באם אל ארץ נושבת את המן אכלו עד באם אל קצה ארץ כנען; ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח... וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ ולא היה עוד לבני ישראל מן ויאכלו מתבואת ארץ כנען...).

ב. מנין שבשבעה באדר מת משה, שנאמר וימת שם משה עבד ה'... ויבכו בני ישראל את משה בערבת מואב שלשים יום... ואחר ימי הבכי נצטוו יהושע לעבור את הירדן, וצוה יהושע את העם להכין להם